

Umeå Centrum – en kulturmiljö av riksintresse

Referat från seminarium om historiska och arkitektoniska värden i stadsmiljön inför arbetet med den fördjupade översiktsplanen för centrum. Tid: Fredag den 30 november 2007 Lokal: Västerbottens museum, Bio Abelli.

Arrangör tillsammans med Föreningen Byggnadskultur i Umeå var Västerbottens museum.

Seminarier leddes av moderator Per Runesson, radiojournalist och kulturskribent.

Leif Johannesson, arkitekt och expert inom området PBL och kommunala frågor, tidigare verksam vid Riksantikvarieämbetet, inledde med en introduktion kring begreppet riksintresse. Alla samhällssektorer fick i uppdrag att markera sina starkaste intresseområden. Dessa riksintressen ska hävdas i den kommunala fysiska planeringen och i andra beslut om markanvändning. För kulturmiljön av riksintresse gäller att de ”skall skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada kulturmiljön”. Riksantikvarieämbetet har ansvar för att peka ut områden av riksintresse för kulturmiljövården.

Urvalet av riksintressen har en förhistoria som går tillbaka till den fysiska riksplaneringen (FRP) som initierades redan på 1960-talet. Det nuvarande urvalet gjordes dock till största delen 1987 i samband med tillkomsten av naturresurslagen (NRL) och Plan- och Bygglagen (PBL), då begreppet riksintresse fick en juridisk innebörd. Urvalet breddades då, bland annat med exempel på industrialismens anläggningar och samhällen, något som nästan helt saknades i det ursprungliga urvalet.

Naturresurslagens bestämmelser om områden av riksintresse har nu arbetats in i miljöbalken, som trädde i kraft 1999. Kommunerna ska i sina översiktsplaner ange hur riksintressena ska tillgodoses. För bästa resultat ska arbetet ske i tät dialog mellan kommun-stat/länsstyrelse.

Arbetet med översiktsplanerna har, enligt Johannesson, inte hittills varit någon hit i kommunerna, speciellt vad gäller kulturfrågor. Viss förvirring råder kring hur riksintressena ska hanteras och tillgodoses. Genom arbetet med miljömålen tycks dock riksintressena fått ökad tyngd. Tydligt är att lokal kunskap bidrar starkt till detta.

Karin Eriksson, ordförande i Föreningen Byggnadskultur i Umeå och f.d. länsantikvarie i Västerbotten gav en bakgrund och beskrivning av riksintresset Umeå Centrum, som är ett av länets 52 riksintressen (i hela Sverige finns ca 1700 riksintresseområden).

Riksintressemiljöerna ska tydligt spegla landets och länets historiska utveckling ur olika aspekter. Varje län fick komma med förslag för sin del av landet. Det första förslaget från Västerbotten lämnades 1972 och togs efter revidering 1987 av Riksantikvarieämbetet.

Delar av Centrala Umeå var med bland länets kulturmiljöer av riksintresse redan från början. Men också tidigare – 1957 och 1966 - hade Umeå kommun lagt ut ”bevarandeområden” i sin stadsplanering. Trots det revs en hel del äldre byggnader i staden, framför allt fram till 1973. För att få bättre kunskapsunderlag beställde kommunen då en kulturhistorisk inventering med bevarandeförslag från läns museet, den sk ”Gröna boken”, som blev klar 1974. 1977 tog kommunen politiskt ställning till förslaget. Bland de kulturhistoriskt värdefulla miljöer man beslöt att ”i princip ta ställning för ett bevarande” var i centrumfyrkanten: Stadens ansikte mot älven jämte området kring Rådhusorget och Rådhusparken, Rådhusplanaden med Järnvägstorget, Grönstråket vid kyrkan och dess byggnader med undantag för kvarteret Gymnastiken samt Kungsgatans norra bebyggelsefasad mellan Rådhusplanaden och Västra Esplanaden. Därtill kom kv Balder, som senare delvis revs och ett antal enstaka byggnader.

I kommunens översiktsplan 1984 för Centrala stan kompletterades 1977 års beslut med ställningstagande för stadsdelarna Öst och Väst på stan.

I samband med NRL (1987) preciserade länsstyrelsen i samråd med riksantikvarieämbetet vad riksintresset Umeå Centrum stod för. Bland de kulturhistoriska värden som lyftes fram med stadens intressanta stadsplanehistoria, den för Umeå C så karakteristiska grönskan i form av björkalléer, esplanader, parker och trädgårdstomter samt välbevarade stadspartier och byggnader från och med 1800-talets andra hälft. Riksintressemiljön följer gränserna för 1898 års planområde i söder, öster och norr samt 1922 års planområde i väster.

Karin Eriksson tryckte på det faktum att då urvalet gjordes fanns den en consensus mellan stat och kommun om vilka de kulturhistoriska och arkitektoniska värden är som präglar Umeå centrum. Detsamma gällde då 1998 års Fördjupade översiktsplan togs fram. Men hur är det idag, när en ny Fördjupad översiktsplan är aktuell? Är värderingarna av riksintresset fortfarande desamma? Finns det ett intresse och en förståelse bland Umeås politiker för den äldre bebyggelsens värden? Är man beredd att stå upp och försvara Umeås karaktärsbyggnader i en tid av expansion? Kanske det gamla kan samsas med det nya.

Maria Löfgren, byggnadsantikvarie vid Västerbottens museum, gav mer kött på benen genom att visa bilder av de vackra och intressanta byggnader och miljöer i Umeå Centrum det rör sig om. Vi fick se de trähusmiljöer Väst och Öst på stan som undgick stadsbranden 1888 (gamla lasarettet, husraden vid Broparken och vid Kungsgatan mitt emot länsstyrelsen), det representativa stadspartiet längs Storgatan med kyrkan, residenset, Scharinska villan mfl. Exempel på byggnader som ingår i Fasaden mot älven visades jämte Rådhusparken med hotell och ståtliga bankpalats, rådhuset andra påkostade byggnader. I kavalkaden ingick också andra särpräglade inslag i Umeås stadsbild, såsom Västra kyrkogården, brandgator, alléer, trädgårdar och parker.

Olle Forsgren, stadsarkitekt i Umeå, talade om vad kommunen gör med kulturmiljöfrågorna. Forsgren nämnde bl.a. den utgivna Arkitekturguiden (2001) och att man arbetar med byggnadsordningar. Byggnadsnämnden har låtit ta fram byggnadsordningar för fem stadsdelar i Umeå. I byggnadsordningarna behandlas stadsdelarnas karaktärsdrag som vägledning vid förändring, förnyelse och utveckling. Syftet är att bidra till en gemensam syn på hur arkitektoniska, kulturhistoriska och miljömässiga kvaliteter kan tas tillvara i stadsdelarnas fortsatta utveckling. Byggnadsordningar finns för stadsdelarna Grisbacka-Grubbe-Västerhiske, Haga-Sandbacka, Sofiehem, Ålidhem samt Teg. Nu pågår arbetet med en byggnadsordning för Centrala stan.

I 1998 års översiktsplan (ÖPL 98) finns riktlinjer för hur kommunen ska förhålla sig till kulturmiljövården. Nu är det dags att göra en ny bedömning i en fördjupad ÖPL, där kommunen tar stöd av länsstyrelsen och de beskrivningar/motiv som finns kring riksintresset.

Bo Sundin, länsantikvarie i Västerbotten, berättade om den översyn som nu görs av riksintresset Umeå C inför den fördjupade översiktsplanen. I mars 2008 ska ett första resultat presenteras. Översyn av alla länets riksintressemiljöer krävs, då det finns nya ”hot” i form av exploatering och avfolkning/förfall. Det är också nödvändigt med förtydliganden – värdena ska vara enkla att förstå och använda vid samhällsplanering. Utgångspunkter under arbetet är bl.a. att det specifika för ”det gamla Umeå” ska lyftas fram (äldre stadsstrukturer med lång kontinuitet, parker, grönområden, representativa miljöer för Umeås utveckling mm) och att

stadsplanehistoriken tonas ned. I revideringen av riksintresset kommer bl.a. följande att tas upp: Stads kärnan från tiden efter 1888 ingår i riksintresset, liksom Östra och Västra stadsdelarna. I 20-området bör läggas till. Trästadskaraktern ska uppmärksammas ytterligare. Trivialaspekten ska ges utrymme. Fyra delområden uppfyller inte kriterierna för riksintresse, bl.a. Haga och nordvästra delen av västra staden.

Tomas Wennström, ordförande i kulturnämnden, gav några reflexioner kring dagens tema: Kulturnämnden, liksom byggnadsnämnden, tycker att kulturmiljöfrågor är viktiga i kommunens arbete. Ett samarbete har etablerats inför Översiktsplanarbetet. Kulturarvet i miljön kommer också att uppmärksammas i samband med ansökan om nominering till Kulturhuvudstadsåret 2014. ”Vad är hus?” frågade sig Tomas, som också underströk att den immateriella historien är viktig när det gäller bevarande i Umeå, där han tog medborgarrörelsen som exempel.

Leif Johannesson talade till sist om hur kulturmiljöer beaktas i planering och byggande i Sverige – om roller, ansvar och metoder. Han gjorde bl.a. en jämförelse mellan Kulturminneslagen (KML) och Plan- och bygglagen (PBL), där den första ger skydd mot förändringar medan PBL i första hand är en ändringslagstiftning. KML hanteras av länsstyrelsen och genom tjänstemannabeslut. PBL är ett kommunalt instrument, där beslut fattas av lekmän i byggnadsnämnderna. Det är ju kommunen som har planmonopolet sedan 1987 och genom planerna bestämmer vad marken ska användas till, vad som får byggas och hur mycket. I planerna ska också värdefulla kulturmiljöer läggas ut med bestämmelser knutna till beteckningarna Q och q. Johannesson pratade också om vad karaktärsdrag kan vara och om definitionen av kulturvärden – som kunskapsvärden, upplevelsevärden och bruksvärden.